

Naturen är död, länge leve miljön

Det ekologiska uppvaknandet har två dimensioner

Kring 1970 uppstod medvetandet om människans ansvar för natur och miljö. Ansvaret är kopplat både till våra utsikter att finna mening i tillvaron och till vår fysiska överlevnad.

En dröm härom natten: jag talade med någon om en bok vi hade läst (både personen och boken fanns bara i drömmens värld). Boken handlade om den förestående miljökatastrofen, och jag sade: "Det allra mest skrämmande var delen som handlade om vad man borde göra åt saken" – och vi brast båda ut i ett gapskratt. Det låg något galghumoristiskt i tanken – hur skrämmande det än är att tänka på alla dessa smältande polarkapslar, översvämningar och missväxter, är det långt mera skrämmande att tänka på vad vi skulle vara tvungna att göra för att avvärja katastrofen. Denna galghumor har i själva verket blivit en del av vår tids andliga horisont.

Ett tudelat perspektivskifte

Någon gång under åren före och efter 1970 skedde det ett perspektivskifte i den västerländska människans tankevärld. Det formades ett ekologiskt medvetande, naturskyddsfrågor fick plötsligt en grad av angelägenhet de aldrig tidigare hade haft, det uppstod miljörelser. Gröna partier ersatte vänsterpartierna som föremål för studentungdomens engagemang. Det är svårt att i efterskott rekonstruera uppkomsten av nya tankeformer, men en av förelöparna till det nya tänkandet var den världskända svenskfödda forskaren **Georg Borgström**, som redan på 1950-talet varnade för en befolkningsexplosion som skulle leda till hungerkatastrofer. (Att döma av *google* är Borgström förvånansvärt bortglömd idag.) **Rachel Carsons** *Tyst vår* (1960) brukar också nämnas som en av de första väckarklockorna, men jag har inte direkta minnen av att man skulle ha talat om den.

Den amerikanske miljöförfattaren **Bill McKibben** har präglat begreppet "naturens undergång" (*end of nature*, vilket är titeln på en av hans böcker), med vilket han syftar på att naturen inte längre framstår som en av människan oberoende kraft. Vår handlingshorisont har förändrats: medan naturen tidigare var den givna ramen för mänskliga handlingar, har den förvandlats till ett ibland avsiktligt, ibland oavsiktligt *objekt* för våra handlingar. Naturen har blivit något vi har ansvar för.

Språkligt innebar den här förändringen samtidigt att ordet "miljö" fick en ny användning. Om man slår upp ordet "miljö" i *Nusvensk ordbok* (m-delen utkom 1934) märker man att alla exempel på ordets användning som ges gäller samhällsmiljöer: en persons livskrets eller ramen för skeendena i ett skönlitterärt verk. En miljö var tidigare alltid något som var *relaterat* till en individ eller en grupp (man kunde säkert också tala till exempel om

en viss djurarts miljö), man talade ofta om miljöer i pluralis, och begreppet i sig var neutralt: en viss uppväxtmiljö kunde vara skadlig eller välgörande. I den nya användningen är miljöbegreppet *absolut*: man talar om miljön i bestämd form singularis; den här användningen verkar vara formad efter ordet "natur". Och begreppet har en värdeledning: miljöhän-syn anförs i sig som ett argument för eller emot vissa handlingsplaner. Förr kunde en miljö gagna eller skada en människa,

hotfullt därför att naturens anpassnings-takt överrumplades. (Det är kanske därför man talade om tsunamin 2004 som en katastrof för naturen, trots att den inte hade förorsakats av människan.)

Vad man här förstår med en natur värd att bevara är inte en gång för alla givet, utan det är i sig ett uttryck för värderingar. All förintelse är inte av ondo: utrotandet av smittkoppsbakterien eller kampen mot malarian har inte gett upphov till protester. Valar och stora däggdjur engagerar oss

"Förr kunde en miljö gagna eller skada en människa, nu är det människan som gagnar eller skadar miljön."

nu är det människan som gagnar eller skadar miljön.

Även om miljö- och naturhän-syn ofta likställs med varandra, och även om den nya användningen av ordet "miljö" har formats efter ordet "natur", så är orden inte synonyma. Det finns en nyansskillnad mellan dem, och den svarar, förefaller det, mot två olika sidor i det ekologiska perspektivskiftet, en tudelning som sällan uppmärksammas. Grovt uttryckt är naturförstörelsen ett *existentiellt* problem, miljöförstörelsen ett *instrumentellt* problem. Eller annorlunda uttryckt: omsorgen om naturen har att göra med tillvarons mening, omsorgen om miljön med människans fysiska överlevnadsmöjligheter.

Människans intrång

Naturproblemen består huvudsakligen i att människor förintar eller decimerar vissa djur- eller växtarter eller landskap, eller förstör enskilda platser som ett berg, en skog, en flod eller en sjö – saker som bedöms vara värda att bevara. I andra fall kan problemen bestå i att människor avsiktligt eller oavsiktligt skapar eller introducerar saker som anses vara främmande för naturen eller för en viss natur: genändrade växter eller djur, klonade får, nya biotoper och så vidare. Det är centralt för de här problemen att det är människor som ger upphov till dem, antingen direkt eller indirekt (till exempel genom att introducera arter som är främmande för en region: kaninerna i Australien, kammaneter i Östersjön, jätteflakor i den finländska naturen, nilabborrarna i Victoriasjön). Det människan tillför betraktas ibland som fränstötande i sig, ibland som

mera än, säg, mörtar eller näbbmöss. Alla nya arter upplevs inte som "främmande" för vår natur: vi blir inte upprörda om någon planterar ett bokträd i vårt land.

Bevarandet av naturen är, vill jag hävda, förbundet med människans utsikter att finna ett hem i världen där hon kan upprätthålla känslan av mening. I den meningen är naturbegreppet ofrånkomligen människocentrerat – också hos dem som (i likhet med **Pentti Linkola**) hävdar att det med tanke på livets mångfald vore bättre om människan som art gick under. Om perspektivet vore fullständigt människoneutralt skulle nämligen alla skeenden – inklusive ett kärnvapenkrig som skulle utplåna allt liv på jorden – vara likvärdiga.

Miljöproblemen beror å sin sida på att människan fyller sin omgivning med skadliga ämnen (atmosfären med drivhusgaser, svavel, bly, dammpartiklar och radioaktiva ämnen, havet med närsalter och kvicksilver osv) eller tömmer den på nyttiga resurser (dricksvatten, fiskar, timmer), eller gör båda på en gång (förstör ozonskiktet genom att pumpa ut freon i luftlagret). De här effekterna är problematiska för var och en av oss oberoende av om vi personligen upplever naturen som viktig, eftersom de berör vår hälsa och välfärd, i sista hand våra möjligheter att leva vidare som art. Miljöproblemen är i den meningen instrumentella – de gäller miljön som ett medel till vår överlevnad.

Ekologiska konflikter

Natur- och miljöproblemen engagerar i många fall samma grupper (de gröna, Greenpeace, WWF), och de är givetvis ofta djupt inflettade i varandra: Östersjöns

utarmning är en förlust i både natur- och miljöhänseende. När det gäller klimatförändringen sitter människor och björnar på samma isflak. Detta har säkert bidragit till att man sällan gör en klar åtskillnad mellan natur- och miljöfrågor. Men det som konstituerar själva problemen är olika. I vissa fall kan natur- och miljökrav befinna sig på kollisionskurs. Aktuella exempel på det är debatten om vind- och vattenkraft. (Likaså kan det uppstå motsättningar *inom* båda dimensionerna, till exempel då kärnkraft och fossila bränslen ställs mot varandra. Man kan också tänka på hur strävan till ett naturnära liv, som är nära kopplad till den gröna ideologins existentiella dimension, i själva verket kan medföra en belastning på naturen, eftersom egnahemshus på landet förbrukar större jordtyr än stadsbebyggelse.)

Den instrumentella miljösynen är, i sista hand, beroende av ställningstaganden – också den har, kan man säga, en moralisk dimension. Å ena sidan är miljöskyddet beroende av förklaringar och prognoser som i sig är osäkra och som kräver att vi förhåller oss till dem. Å andra sidan är ansvarsfördelningen omstridd. De åtgärder som miljöproblemen kräver blir mer eller mindre verkninglösa om de inte omfattas allmänt. Individen kan känna sig maktlös, medan politikerna ofta föredrar att skjuta över ansvaret till andra länder eller till kommande generationer. I det här läget kan galghumorn bli vårt enda andningshål.

Lars Hertzberg är professor emeritus i filosofi lars.hertzberg@abo.fi <http://betankligheter.blogspot.com/>

FAKTA: GEORG BORGSTRÖM

Georg Borgström (1912-1990), svenskfödd växtfysiolog och livsmedelsforskare, professor vid Michigan State University. Känd bland annat för böckerna *Jorden – vårt öde* (1953) och *Flykt från verkligheten* (1969), där han förutsåg befolkningsexplosionen och varnade för dess följder. Utnämndes 1967 av Expressen till "den viktigaste svensken i världen".